

١٠٦٨٨٦

۸۷، ۱، ۱۰۰۷۷۵
۸۷/۱۵

وزارت علوم، تحقیقات و فناوری

دانشگاه شهید بهشتی

دانشکده علوم زمین

گروه آموزشی جغرافیا

پایان نامه جهت اخذ درجه کارشناسی ارشد M.Sc

رشته جغرافیای - سیاسی

عنوان

فرصتها و چالشهای هیدروپلیتیک ایران و افغانستان در حوضه هیرمند

استاد راهنما

دکتر حمیدرضا محمدی

استاد مشاور

دکتر پیروز مجتهدزاده

نگارنده

امیر حسین زاده

موزن اطلاعات آرکائیو ملی
تهران

۱۳۸۷ / ۱۰ / ۱ - ۴

نیمسال اول سال تحصیلی ۸۷ - ۸۶

۱۰۶۸۸۶

بسمه تعالی
وزارت علوم ، تحقیقات و فناوری
دانشگاه شهید بهشتی
دانشکده علوم زمین
گروه جغرافیا
تأییدیه دفاع از پایان نامه
کارشناسی ارشد

این پایان نامه توسط آقای: امیر حسین زاده دانشجوی دوره کارشناسی ارشد ناپیوسته
رشته: جغرافیا گرایش: سیاسی در تاریخ ۱۳۸۶/۱۱/۱۰ مورد دفاع قرار گرفت و
براساس رأی هیأت داوران با نمره ۱۷/۴۰ و درجه بسیار خوب پذیرفته شد.

استاد راهنما آقای دکتر: حمیدرضا محمدی

استاد مشاور آقای دکتر: پیروز مجتهدزاده

استاد داور آقای دکتر: جواد اطاعت

استاد داور آقای دکتر: علیرضا محرابی

توانا بود، هرکه دانا بود

تقدیم به

پدر و مادرم که به من الفبای دانی آموختند.

سیاسگذاری

پژوهشی که در حال حاضر در اختیارتان قرار دارد، قبل از اینکه حاصل علاقه نگارنده نسبت به مسائل شرق ایران باشد، متأثر از دلسوزی های جناب آقای دکتر حمیدرضا محمدی و جناب آقای دکتر بیروز مجتهدزاده بوده که با راهنمایی ها خودشان بنده را در چگونگی گردآوری و نحوه تنظیم اطلاعات در ارتباط با موضوع رساله یاری نموده اند و همچنین از مسئولین اداره اسناد و منابع وزارت امور خارجه ایران به خاطر در اختیار قرار دادن اسناد و مدارک ممکنه در رابطه با موضوع تحقیق و در پایان جا دارد از دوست عزیزم جناب آقای علی اکبر جعفر نژاد که در کار تایپ و تنظیم بنده را کمی نموده است، کمال تشکر را دارم.

اقرار و تعهدنامه

اینجانب امیرحسین زاده دانشجوی مقطع کارشناسی ارشد دانشگاه شهید بهشتی ، دانشکده علوم زمین ، گروه جغرافیا ، رشته جغرافیا ، گرایش سیاسی پایان نامه حاضر را بر اساس مطالعات و تحقیقات شخصی خود انجام داده و در صورت استفاده از داده‌ها ، مآخذ ، منابع و نقشه‌ها به‌طور کامل به آن ارجاع داده‌ام ، ضمناً داده‌ها و نقشه‌های موجود را با توجه به مطالعات میدانی - صحرایی خود تدوین نموده‌ام . این پایان نامه پیش از این به هیچ وجه در مرجع رسمی یا غیر رسمی دیگری به‌عنوان گزارش یا طرح تحقیقاتی عرضه نشده است . در صورتی که خلاف آن ثابت شود ، درجه‌ی دریافتی اینجانب از اعتبار ساقط شده ، عواقب و نتایج حقوقی حاصله را می‌پذیرم .

تاریخ ۱۳۸۶/۱۲/۱۸

امضاء

چکیده:

هیدروپولیتیک یا به عبارتی موضوع آب و سیاست همواره در میان کشورهایایی که متأثر از آن بوده‌اند، زمینه ساز همکاری و ارتقاء مناسبات و یا اینکه سبب عدم همکاری و کاهش سطح مناسبات سیاسی بین آنها گردیده است. آب بعنوان متغیر اصلی در این رابطه، بجهت اینکه چرخه شکل گیری آن در طبیعت طولانی می باشد و در همه مناطق به طور یکسان توزیع نگردیده است. مهمتر اینکه آب بعنوان عامل اصلی در بقاء موجودات زنده و همچنین زمینه رشد و توسعه اقتصادی و اجتماعی در کشورها محسوب می گردد. لذا در جهان امروز بخاطر رشد و توسعه صنعتی، گسترش شهرنشینی و افزایش روز افزون جمعیت و بالا رفتن سطح زندگی و رفاه اجتماعی در میان جوامع انسانی سبب شده است که حکومتها امروزه بقاء خود را در ارتباط با تأمین آب می دانند. با این وجود، برای رسیدن به این مهم آب به عنوان یک کالایی استراتژیک در سطوح عالی سیاسی بین کشورها مطرح و زمینه ورود آن به بحث های سیاسی فراهم آمده است. در این تحقیق نیز در ارتباط با آب رودخانه هیرمند که بین دو کشور ایران و افغانستان در جریان است. زمینه را برای شکل گیری مباحث هیدروپولیتیک بین دو کشور فراهم آورده است. از هنگام جدایی افغانستان از ایران این موضوع شکل وجودی پیدا نمود و به خاطر سیاست های استعماری انگلستان شرایط به گونه ای رقم خورد که این قسمت از ایران چون به شدت به این منبع آبی وابسته بود جهت استفاده از آن با مشکل مواجه گردید. در تقسیمات مربوط به تعیین خط مرزی بین دو کشور شرایط فراهم آمد سبب شد که موقعیت ایران در ارتباط با استفاده از آب هیرمند به پایین ترین سطح ممکن برسد. لذا این کار زمینه اختلاف دائمی بین دو کشور را برای همیشه فعال نگه داشت چراکه در این تقسیم بندی، منطقه سیستان که به آب رودخانه نیاز داشت به ایران واگذار گردید و رودخانه هیرمند که یگانه تأمین کننده آب منطقه سیستان بود در افغانستان واقع شد. فراهم آمدن چنین وضعیتی همواره سطح مناسبات سیاسی بین دو کشور را از خود متأثر ساخته و همچنین شرایط عکس آن نیز صادق بوده است. چون که بیش ۹۵٪ رودخانه در خاک افغانستان قرار دارد؛ لذا ابتکار عمل در اختیار این کشور بوده و ایران در این رابطه در موقعیت تأثیر پذیر قرار دارد. بطوریکه در سطح مناسبات خارجی ایران و همچنین قراردادهای منعقد شده با کشور افغانستان اثر گذار بوده است و در مواردی ایران در سیاست های و مذاکرات خود با کشور افغانستان موفق بوده ولی نتوانسته است در رابطه با امتیاز جغرافیایی که در اختیار افغانستان است کاری از پیش برد. این عامل مهمترین چالش در مقابل مناسبات و مذاکرات بین دو کشور محسوب می گردد.

فهرست مطالب:

شماره صفحات

۱-۳

مقدمه:

فصل اول : چارچوب و روش شناسی تحقیق

۵-۷

۱-۱- طرح مسئله

۷

۱-۲- سوالات تحقیق

۷

۱-۳- فرضیات پژوهش

۷-۸

۱-۴- اهداف پژوهش

۸

۱-۵- روش انجام پژوهش

۸

۱-۶- پیشینه علمی موضوع

۸

۱-۷- قلمرو تحقیق

۹

۱-۸- محدودیت های پژوهش

۹

۱-۹- کلید واژه ها

فصل دوم : چارچوب مفهومی - نظریه ای تحقیق

۱۱

۲-۱- انسان و طبیعت

۱۱-۱۲

۲-۲- منازعه بر روی منابع طبیعی

۱۲-۱۳

۲-۳- منابع آب

۱۳

۲-۳-۱- بحرانهای آب و مسائل سیاسی آن

۱۴-۱۶

۲-۳-۲- منابع آب و مسائل سیاسی

۱۶-۱۸

۲-۳-۳- آب و امنیت

۱۸-۲۰

۲-۳-۳-۱- افزایش تقاضا برای منابع آب محدود

۲۰-۲۱

۲-۴- رودخانه

۲۱

۲-۴-۱- رودخانه داخلی یا ملی

۲۱-۲۲	۲-۴-۲- رودخانه های بین المللی
۲۲-۲۳	۲-۴-۲-۱- نظام حقوقی رودخانه های بین المللی
۲۳-۲۴	۲-۴-۲-۲- دکترین حقوق بین الملل در ارتباط با رودهای بین المللی
۲۴	الف: اصل حاکمیت سرزمین مطلق
۲۵	ب- اصل تمامیت ارضی مطلق
۲۵-۲۶	ج) اصل مالکیت جمعی و مشاع آب
۲۶	د- اصل حاکمیت سرزمین و تمامیت ارضی محدود
۲۸-۳۰	۲-۴-۲-۳- نقش آفرینی رودخانه های بین المللی در منازعات و مناقشات منطقه ای
۳۰-۳۴	۲-۴-۲-۴- رودخانه های بین المللی و مناسبات سیاسی میان کشورها
۳۴-۳۶	۲-۴-۲-۵- روش های تعیین حدود رودخانه های مرزی
۳۶	۲-۵-۵- خاورمیانه و چگونگی توزیع منابع آب در آن
۳۶	۲-۵-۱- پراکندگی منابع آب در سطح منطقه
۳۶	۲-۵-۲- بررسی وضعیت آب و هوایی خاورمیانه
۳۷	۲-۵-۳- وضعیت منابع آبهای سطحی کشورهای خاورمیانه
۳۸-۳۹	۲-۵-۴- وضعیت آبهای زیرزمینی کشورهای خاورمیانه
۳۹	نتیجه گیری

فصل سوم : شناخت محیط ژئوپلیتیکی حوضه هیرمند

۴۲-۴۳	۳-۱- موقعیت جغرافیایی حوضه هیرمند
۴۳-۴۴	۳-۲- شرایط آب و هوایی حوضه هیرمند
۴۴-۴۵	۳-۳- زمین شناسی حوضه هیرمند
۴۵-۴۶	۳-۴- بررسی پتانسیل آبی سیستان
۴۶	۳-۵- هیدروگرافی رودخانه

۴۸-۴۹	۳-۵-۱- هیدروگرافی هیرمند در خاک افغانستان
۴۹	۳-۵-۲- هیدروگرافی ارغنداب
۴۹-۵۰	۳-۵-۳- هیدروگرافی هیرمند در دلتا
۵۰	۳-۵-۴- هیدروگرافی پریان مشترک
۴۰-۵۱	۳-۶- هیدرولوژی، میزان و زمان آبدهی رودخانه های این حوضه
۵۲	۳-۷- تأسیسات ساخته شده بر روی رودخانه
۵۳-۵۵	۳-۷-۱- فعالیت‌های عمرانی در خاک افغانستان و ایران
۵۶-۵۸	۳-۸- وضعیت رود سیستان و چگونگی استفاده از آن
۵۸	۳-۸-۱- چگونگی استفاده از آب رودخانه سیستان جهت آبیاری
۵۸	۳-۹- اقدامات عمرانی در دشت سیستان
۵۹	۳-۹-۱- مشخصات سد کهک (ke.hak)
۵۹	۳-۹-۲- مشخصات سد زهک (ze.hak)
۶۰-۶۱	۳-۹-۳- رودخانه سیستان و پریان مشترک در غالب سه طرح آبیاری جهت کشاورزی
۶۱	۳-۱۰- دریاچه هامون (هامون هیرمند)
۶۱-۶۲	۳-۱۰-۱- نقش اقتصادی
۶۳-۶۶	۳-۱۰-۲- شرایط اکولوژیکی و پوشش گیاهی و جانوری
۶۸	۳-۱۱- وضعیت فعلی هامونها
۷۰	۳-۱۲- کنوانسیون رامسر (کنوانسیون تالاب ها)
۷۰-۷۳	۳-۱۳- بر رودخانه هیرمند چه گذشت؟
۷۳	نتیجه گیری

فصل چهارم: بررسی فرصتها و چالشهای هیدروپلیتیک ایران و افغانستان

(در طول یکصدسال اخیر)

- ۷۵ ۱-۴- انگیزه شکل گیری کشور افغانستان
- ۷۵-۷۷ ۲-۴- نقشه استعماری انگلیس در جدایی هرات از ایران
- ۷۷-۷۹ ۳-۴- اختلافات مرزی ایران و افغانستان
- ۷۹-۸۱ ۴-۴- سیستان و حکمیت گلداسمیت
- ۸۲ ۵-۴- حکمیت مک ماهون
- ۸۲-۸۳ ۴-۵-۱- کم آبی سیستان در سالهای ۱۹۰۲م (۱۲۸۱ ه.ش)
- ۸۳ ۴-۵-۲- علل درخواست از بریتانیا برای توقف حکمیت
- ۸۳-۸۴ ۴-۵-۲-۱- افزایش میزان آب رودخانه در آن سال
- ۸۴-۸۵ ۴-۵-۲-۲- افزایش تحرکات نظامی قوای انگلیس در منطقه سیستان
- ۸۵-۸۶ ۴-۵-۲-۳- واکنش و حساسیت روسها نسبت به مقاصد انگلیسیها
- ۸۶-۸۹ ۴-۵-۳- آغاز حکمیت مک ماهون
- ۸۹-۹۰ ۴-۵-۴- حضور مک ماهون فرصتی برای افغانان
- ۹۰-۹۲ ۴-۵-۵- رأی داوری و ظهور تنش جدید در منطقه
- ۹۲-۹۴ ۴-۵-۶- هیرمند پس از حکمیت مک ماهون
- ۹۴-۹۶ ۴-۶- ظهور رضا شاه در ایران (۱۳۰۰.ش) و خلائ قدرت در افغانستان
- ۹۶-۹۸ ۴-۶-۱- اقدامات بعمل آمده در این دوران پیرامون مسأله هیرمند
- ۹۸-۹۹ ۴-۶-۲- توسعه کشاورزی در افغانستان
- ۹۹-۱۰۱ ۴-۶-۳- واکنش سیستانی ها در ارتباط با اقدامات افغانان
- ۱۰۱- ۱۰۲ ۴-۶-۴- قرارداد موقت تقسیم آب هیرمند ۱۳۱۵.ش
- ۱۰۲-۱۰۴ ۴-۶-۵- پیامدهای بعد از قرارداد موقت تقسیم آب
- ۱۰۴-۱۰۵ ۴-۶-۶- علل تمدید قرارداد موقت ۱۳۱۵ شمسی

- ۱۰۵-۱۰۶ ۷-۶-۴ قرارداد تقسیم آب هیرمند ۱۳۱۷.ش
- ۱۰۶-۱۰۷ ۸-۶-۴ علل اجرایی نشدن موافقت نامه ۱۳۱۷ شمسی
- ۱۰۷-۱۰۸ ۷-۴ اقدامات عمرانی افغانان بعد از قرارداد ۱۳۱۷
- ۱۰۸-۱۰۹ ۸-۴ عوامل کم آبی هیرمند در سالهای ۱۳۲۶-۱۳۲۴ و اثرات آن
- ۱۰۹-۱۱۰ ۱-۸-۴ تحقیق پیرامون علل کم آبی، توسط هیأت اعزامی
- ۱۱۰-۱۱۱ ۲-۸-۴ شورای امنیت و موضوع هیرمند
- ۱۱۱-۱۱۲ ۳-۸-۴ اعزام نماینده سفارت آمریکا به سیستان ه.ج. پولستر
- ۱۱۲-۱۱۳ ۴-۸-۴ سیاست ایران برای دریافت حقا به سیستان به میزان مشخص
- ۱۱۳-۱۱۵ ۹-۴ کمیسیون بی طرف (۱۳۳۰ شمسی)
- ۱۱۵ ۱-۹-۴ تقاضای تشکیل کمیسیون
- ۱۱۵-۱۱۶ ۲-۹-۴ حدود و اختیارات کمیسیون و دستورالعملهای مربوط به آن
- ۱۱۶-۱۱۷ ۳-۹-۴ خلاصه گزارش کمیسیون بیطرف
- ۱۱۷-۱۱۹ ۴-۹-۴ گزارش مهندس تشکری در رابط با کم آبی سال ۱۳۲۷.ش
- ۱۱۹ ۵-۹-۴ اعتراض افغانان به احداث سدهای زهک و میانکنگی
- ۱۱۹-۱۲۲ ۱۰-۴ وضعیت سیستان در سالهای ۱۳۳۱ تا ۱۳۵۲
- ۱۲۲-۱۲۴ ۱-۱۰-۴ مذاکرات مستقیم واشنگتن در سال ۱۳۳۵ شمسی
- ۱۲۴-۱۲۵ ۲-۱۰-۴ بهبود مناسبات سیاسی راهی برای ادامه مذاکرات
- ۱۲۵-۱۲۶ ۳-۱۰-۴ واکنش ایران در رابطه با احداث سد چخانسر در افغانستان
- ۱۲۶-۱۲۹ ۴-۱۰-۴ مذاکرات مستقیم اسفند ۱۳۳۸ شمسی
- ۱۲۹-۱۳۰ ۵-۱۰-۴ موضوع حقا به ای هیرمند متأثر از شرایط منطقه ای (۱۳۴۵-۱۳۳۸ ش)
- ۱۳۰-۱۳۲ ۶-۱۰-۴ از طرح ۱۳۴۷ تا موافقتنامه ۱۳۵۱ شمسی
- ۱۳۳-۱۳۴ ۷-۱۰-۴ هیرمند بعد از قرارداد ۱۳۵۱ شمسی
- ۱۳۴ ۱۱-۴ مناسبات سیاسی ایران با دولت جدید افغانستان (پس از کودتا در افغانستان)

صفحات	موضوع نقشه	فهرست نقشه ها
۴۱	حوضه آبریز هیرمند	نقشه شماره یک
۴۷	هیدروگرافی رودخانه هیرمند	نقشه شماره دو
۴۴	خشکسالی در منطقه سیستان	تصویر ۱
۵۲	نمایی از رودخانه هیرمند	تصویر ۲
۵۶	مخازن چاه نیمه	تصویر ۳
۵۷	رودخانه سیستان	تصویر ۴
۵۹	سد کهک	تصویر ۵
۵۹	سد زهک	تصویر ۶
۶۲	نمایی از محصولات کشاورزی	تصویر ۷
۶۳	نمایی از محصولات کشاورزی	تصویر ۸
۶۶	نمایی از طبیعت منطقه	تصویر ۹
۶۷	نمایی از طبیعت منطقه	تصویر ۱۰
۶۷	نمایی از طبیعت منطقه	تصویر ۱۱
۶۷	نمایی از پوشش گیاهی منطقه	تصویر ۱۲
۶۹	هامون در بهار ۱۳۸۶	تصویر ۱۳

۱۳۴-۱۳۵ ۴-۱۱-۱- پروژه احداث بند کمال خان

۱۳۵ ۴-۱۲- روابط و مناسبات ایران با افغانستان (پس از تهاجم شوروی)

۱۳۵-۱۳۶ ۴-۱۲-۱- کم آبی در سال های ۱۳۶۴-۱۳۶۲

۱۳۶ ۴-۱۳- ظهور طالبانیسم در افغانستان

۱۳۶-۱۳۸ ۴-۱۳-۱- خشکسالی های ۱۳۸۲ تا ۱۳۷۷ شمسی و پیامدهای آن در حوضه هیرمند

۱۳۸-۱۴۰ ۴-۱۴- حکومت جدید در افغانستان

۱۴۰-۱۴۲ ۴-۱۴-۱- پیامدهای مناسبات طرفین در ارتباط با آب هیرمند

۱۴۲-۱۴۳ ۴-۱۴-۲- تأثیر قدرت های فرامنطقه بر روند مناسبات ایران و افغانستان

فصل پنجم: تحلیل و ارزیابی فرضیات

۱۴۵-۱۴۸ ۵-۱- تحلیلی بر پژوهش

۱۴۸-۱۵۴ ۵-۲- ارزیابی فرضیات

۱۵۶-۱۵۷ ۵-۳- نتیجه گیری

۱۵۷-۱۵۸ ۵-۴- ارائه پیشنهادات

۱۵۹-۱۶۴ ۵-۵- فهرست منابع

صفحات	موضوع جدول	شماره جدول
۳۷	میانگین نزولات جوی برخی از کشورهای خاورمیانه	جدول شماره یک
۳۷	مقدار آب موجود در رودخانه های کشورهای خاورمیانه	جدول شماره دوم
۳۸	وضعیت آب زیر زمینی و سرانه آب تجدید	جدول شماره سوم
۱۵۰	مستندات ارزیابی فرضیه اول	جدول شماره چهارم
۱۵۵	مستندات ارزیابی فرضیه دوم	جدول شماره پنجم

مقدمه:

منشاء حیات بر روی کره زمین، آب است که امکان یافتن جایگزین برای آن وجود ندارد. رشد جمعیت و نیاز به تولید مواد غذایی بیشتر به همراه بهبود شرایط زندگی و پیشرفتهای صنعتی تقاضا برای مصرف آب را افزایش داده است. افزایش تقاضا برای مصرف آب و مدیریت ضعیف منابع آب موجب تنش بر سر استفاده از منابع آب در درون کشورها و هم در روابط بین کشورها شده است. شرایط حاضر در مورد رودخانه بین المللی کاملاً صادق است.

رودخانه هیرمند که سرچشمه آن از ارتفاعات هندوکش در افغانستان می باشد. پس از طی مسافتی ۱۰۵۰ کیلومتر به دریاچه هامون در منطقه سیستان می ریزد. این رودخانه دارای رژیم آبدهی متغیر در طول سال و همچنین در طی سالهای مختلف می باشد. منطقه سیستان که در دلتا این رودخانه واقع گردیده است از مناطق خشک و کم باران ایران است که حیات اقتصاد و اجتماعی آن تماماً وابسته به جریان آب رودخانه هیرمند است.

موضوع تقسیم آب هیرمند بین ایران و افغانستان در صد سال گذشته بر روابط سیاسی دو کشور تأثیر گذار بوده است. اختلاف بر سر استفاده از آب هیرمند بین ایران و افغانستان از زمان حکمیت گلداسمیت در سال ۱۸۷۲ م (۱۲۵۱ ش) که قسمتی از مرز میان دو کشور در دلتا رود هیرمند، روی شاخه اصلی آب رودخانه قرار گرفت، آغاز شد. گلداسمیت در مورد تقسیم آب هیرمند، دو طرف را از انجام اقدامی که موجب کسر سهم آب طرف مقابل گردد، منع کرد.

انحراف رود هیرمند از مجرای اصلی در سال ۱۸۹۶ م (۱۲۷۵ ش) به همراه کم آبی شدید سیستان در ۶ سال بعد موجب تنش بین دو کشور گردید که در نهایت موضوع به حکمیت دولت انگلستان محول گردید. مکماهون داور انگلیسی^۱ (Mc mahon) در سال ۱۹۰۵ م (۱۲۸۴ ش) دست به تقسیم آب زد و سهم ایران را از میزان آب رسیده به بند کمال خان به یک سوم کاهش داد. اگرچه رأی داوری مورد پذیرش دولت ایران واقع نگردید و اختلاف بر سر استفاده از آب هیرمند همچنان ادامه یافت و ایرانیان همواره خواهان سهمی بیشتر از آب هیرمند برای استفاده در بخش دلتا بوده اند که این موضوع باعث منازعه بین طرفین در زمان کم آبی می شد.

استفاده بیشتر ایران از آب هیرمند و وجود گزارشهایی مبنی بر احداث کانال شاهی بالاتر از بند کوهک برای توسعه کشاورزی در چخانسور افغانستان و روی کار آمدن حکومت مقتدر مرکزی در ایران و قرارگیری سیاست خارجی رضاخان مبنی بر در اولویت قراردادن حل اختلافات مرزی ایران با کشورهای همسایه بود. لذا دو کشور ایران افغانستان با به امضاء رساندن عهدنامه مودت که در سال ۱۳۰۰ بین دو کشور بسته شد. زمینه را برای اولین مذاکرات مستقیم دو کشور فراهم آورد. بدنبال آن در سال ۱۳۱۰ ش بین نمایندگان دو طرف مذاکراتی انجام گرفت، که منجر به تنصیف آب بین طرفین گردید ولی طرفین نسبت به محل تقسیم آب اختلاف داشته که به

^۱ - Mc mahon

نتیجه قطعی نرسید. درعین حال طرفین باتوجه به حاکم بود مناسبات خوب بین دوکشور در سال ۱۳۱۵.ش اقدام به تنظیم قرارداد موقت در زمینه تقسیم آب هیرمند نمودند، در این قرارداد طرفین برسر تقسیم مناصف آب بین دوکشور بعداز بند کمال خان به توافق رسیدند . براین اساس در سال ۱۳۱۶.ش نیز همین قرارداد تمدیدگردید تا اینکه در سال ۱۳۱۷.ش شرایط برای عقد قرارداد دائم بین دوکشور فراهم گردید که علاوه بر امضاء رسیدن مفاداین قرارداد از طرف دولتین، بخاطر پاره اختلافات بین دوکشور زمینه اجرائی پیدا نکرد.

اشغال ایران در سال ۱۳۲۰.ش، زمینه را برای افغانه فراهم نمود، تا برای احداث سدهای مخزنی و انحرافی و همچنین کانال های انشعابی از هیرمند با آمریکا به توافق برسند.

در پی خشکسالیهای سالهای ۱۳۲۶ش در منطقه و کاهش بارندگی در بخش علیای هیرمند موجب کاهش آب در بخش دلتا گردید.که موجب مهاجرت گسترده مردم منطقه به شهرهای دیگر ایران گردید.لذا دولت ایران برآن شد که برای بررسی علل کم آبی سیستان هیأتی را به منطقه اعزام نماید. که این موضوع مورد موافقت دولت افغانستان واقع نشد. در واکنش به این اقدام افغانان دولت ایران بر آن شد که موضوع را از طریق شورای امنیت پی گیری نماید. با توجه اوضاع سیاسی جهان آن روز و رقابت های شوروی و آمریکا، دولت آمریکا ایران را از ارجاع موضوع به شورای امنیت منصرف نمود و پیشنهاد نمود که موضوع را از طریق کمیسیون بیطرف در واشنگتن پیگیری نماید.که درنهایت کمیسیون میزان سهمی ایران از آب هیرمند را ۲۲متر مکعب تعیین نمود و این تصمیم سبب تضعیف موضع ایران در رابطه با موضوع هیرمند شد. آمریکائیان همچنین با احداث سدهای مخزنی و انحرافی و احداث کانالهای در بخش علیای هیرمند موجب کاهش آب رسیده به منطقه دلتا درسیستان ایران گردید. در ادامه بهره برداری از فعالیتهای عمرانی انجام شده توسط افغانان سبب کاهش آب رسیده به سیستان در سالهای ۱۳۳۲ و ۱۳۳۳ گردید. ولی از آن جائیکه در این سالها دولت افغانستان به خاطر مساله پشتونستان باکشور پاکستان اختلاف پیدا کرد؛لذا دولت افغانستان پذیرفت که اختلاف خود با ایران بر سر موضوع هیرمند را از طریق مذاکرات مستقیم در واشنگتن پیگیری نمایند و به موضوع مورد اختلاف پایان دهند. که بدنبال آن در سال ۱۳۳۵ شمسی نمایندگان دوکشور در واشنگتن با یکدیگر مذاکره نمودن، ولی طرف افغانی حاضر به پذیرش سهمی بیشتر از ۲۲متر مکعب آب که برای ایران در کمیسیون بیطرف تعیین گردیده بود، نشد. باین وجود دولت ایران در راستای، اهداف خود و حمایت آمریکا سعی در تداوم مذاکرات با افغانان داشت که جهت تحقق خواسته خود جدیت چندانی ننمود. درطول مذاکرات سالهای ۱۳۳۸ شمسی که بین دوکشور صورت گرفت، طرفین نتوانستند به نتایج قطعی در مورد موضوع مورد اختلاف برسند. بعد ازاین مذاکرات دولت ایران همواره در پی آن بود که مناسبات خود را با کشور افغانستان حفظ نماید که در نتیجه ای آن، دوکشور در سالهای ۱۳۴۵.ش مذاکراتی را در ارتباط با این موضوع با یکدیگر انجام دادند در این مذاکرات دولت ایران با دولت افغانستان به این توافق

دست یافتن که در طرح های عمرانی افغانستان سرمایه گذاری مشترک نماید. همچنین در این سالها بود که دولت ایران بیشترین کمک های اقتصادی خود را متوجه کشور افغانستان نموده بود. همه این اقدامات انجام شده از طرف دولت ایران در نهایت منجر به معاهده ۱۳۵۱.ش گردید. این موافقت نامه در ۲۳/اسفند ۱۳۵۲.ش در مجالس ایران و افغانستان به تصویب رسید. ولی بخاطر کودتاه در افغانستان و وقوع انقلاب اسلامی در ایران زمینه اجرایی پیدا نکرد. بعد از شکل گیری حکومت جدید در افغانستان ایران همواره سعی نموده است که با کمک های مادی و معنوی به دولت افغانستان شرایط را برای حل موضوع مورد اختلاف فراهم نماید. ولی بخاطر شروع جنگهای قومیتی در افغانستان شرایط مناسبی برای حل اختلافات دو کشور بوجود نیامد. اگرچه بخاطر همین درگیرهای داخلی در افغانستان بود که توجه چندانی به آب هیرمند نگردیده و آب بدون هیچ مانع وارد سیستان ایران گردید. با فراهم آمدن زمینه های ثبات در این کشور بعد از حمله نیروهای ائتلاف و روی کار آمدن حکومت جدید در آن در طی مذاکراتی که مقامات دو کشور باهم دیگر داشته اند. برحل مسائل مورد اختلاف دو کشور از طریق همکاری و موافقت نامه ۱۳۵۲.ش بین دو کشور تأکید شده است.

فصل اوّل

چارچوب و روش شناسی تحقیق

۱-۱- طرح مسئله:

موضوع چالش برانگیز آب از گذشته های دور و بویژه در جهان امروز بصورت مسئله ی تعیین کننده در روابط دولتها نمود یافته و همچنان در کشورهای جهان تنش های جدیدی بر سر مسئله تصاحب منابع آب پدیدار می شود.

اساساً جهان به سمت بحران کم آبی در حرکت است؛ در این میان منطقه خاورمیانه از یک طرف بر روی کمر بند خشک جهان قرار گرفته و از طرفی نیز با انفجار جمعیت روبرو است و تأمین آب مورد نیاز یکی از دغدغه های اصلی سیاستمداران کشورهای این منطقه محسوب می شود. یکی از منابع دسترسی به آبهای تازه، برای مصارف انسانی رودخانه ها می باشد. رودخانه های هر منطقه مانند شریان حیاتی محسوب شده و زندگی را به مناطق حاشیه خود اهداء می کند. «جانسون، جغرافیدان آمریکایی در کتاب «اصول جغرافیا» رودها را محل تبادل جریانات سیاسی می داند. وی می گوید رودخانه ها در طول تاریخ تمدن، محور تحولات مهم سیاسی، اجتماعی بوده و بر سر کسب امتیازات آن در طول تاریخ جنگهای متعددی به وقوع پیوسته است.^۱» در سطح جهان دست کم ۲۱۴ رودخانه وجود دارد که حوزه آبریز آنها در دو یا چند کشور قرار دارد که اختلافاتی بین کشورهای حوزه این رود ها جهت استفاده از آب این رودخانه ها وجود دارد. پیتز هاگت در «مدل های پوتیتکای» خود چهار نقطه انفجار منازعات رودها را با کشورها چنین بیان می کند.

الف: به استفاده از مرز آب پخشانی ضمن تحدید خط تقسیم بین المللی مربوط می شود، موانع کوهستانی مشکلاتی را در تصمیم گیری تعیین موقعیت دقیق خط تقسیم یا آب پخشانی تحمیل می کنند.

ب: کشور «های پوتیتکای» با همسایگانش بر سر دو سیستم رودخانه ای دیگر منازعه دارد. علامت گذاری کامل رودها به دو دلیل موجب پیدایش مسائل است: مجرای سفلائی رود دائماً تغییر می یابد؛ عرض رود نوسان دارد و ممکن است به دو شاخه تقسیم شود.

ج: با وجود پهنة های وسیع آب، امکان دارد مرزها از قابل کشتیرانی یا آبراه پیروی کنند، خط میانه بین دو ساحل.

د: مربوط به ربودن آب در قسمتهای علیای رودخانه بوسیله ی کشورهای همسایه می شود، که در آن جریان رودی که قسمت سفلائی آن، از قلمرو کشور دیگر وارد «های پوتیتکا» می شود. ممکن است آب این رود در قسمت علیا ذخیره شود یا بیش از حد به مصرف برسد و برای بخش سفلائی رود مشکلات جدیدی ایجاد نماید.^۲» جدی ترین نگرانیها برای کشورهای واقع در پایین دست رودخانه، ایجاد کانال های انحرافی یا احداث سدهای بزرگ برای ذخیره ی آب یا تولید برق توسط کشور واقع در مسیر علیای رودخانه ها می باشد. با این وجود، عامل تنش

۱- فیرچیلد، جانسون؛ ۱۳۷۰، اصول جغرافیا، ترجمه حسین حاتمی نژاد، پرویز فرهادیان، تهران، کتاب سحاب، ص ۱۱۸.

۲- هاگت، پیتز؛ ۱۳۷۹، جغرافیای ترکیبی نو، ترجمه شاپور گودرزی نژاد، انتشارات سمت، جلد دوم، چاپ دوم، ص ۳۷۶-۳۷۴.